

Anthonie van den Wijngaerde, pintor de ciutats i les seves vistes dels Països Catalans (1563)

L'home i la seva obra

El pintor dels Països Baixos va recórrer els Països Catalans a finals del segle XVI per dibuixar vistes, monuments i les ciutats més importants.

Anthonie, Anthonis o Anton van den Wijngaerde, traduït de vegades als documents castellans com a *Antonio de las Vinas* o *de Bruselas* i als francesos com a *Antoine de la Vigne*, sembla que va nàixer a Anvers entorn de l'any 1520 (quan el nostre Joan Lluís Vives sojornava a Lovaina). Abans d'entrar a l'òrbita hispànica, havia treballat als Països Baixos, França, Itàlia (1553 i 1560) i Anglaterra (1558).

Contractat per Felip II d'Espanya a Flandes des de 1557, no en sabem la comesa específica d'aleshores. Dos anys després, el mateix rei encarregava a Jacob van Deventer un atlas de les ciutats belgues –que arribaria a contenir més dos-cents cinquanta plans–. L'any 1562 Van den Wijngaerde figura com a "pintor de cambra" del monarca a fi que li decori els palaus amb vistes urbanes o paisatgístiques, empresa que acomplí al Pardo i a l'Alcàzar de Madrid, obres perdudes del tot. En aquesta comesa l'interès reial no havia fet més que seguir una moda del segle de conferir un caient decoratiu a les col·leccions de mapes exposades als palaus.

La segona meitat del segle XVI seria fecunda per a la iconografia urbana dels dominis dels Habsburg. Mentre M. van Heemskerck treballava a Flandes, J. Hoefnagel viatjava per Espanya (1563-67) recollint informació que seria estampada el 1572 a *Ciuitates Orbis Terrarum* juntament amb el material de Braun i Hogenberg, que fou recol·lectat el 1565. La tasca principal de Van den Wijngaerde acabaria sent una col·lecció gràfica de les ciutats espanyoles i, concretament, les de la Corona d'Aragó, les recorregué el 1563.

Tot i que ha estat qualificat

Lleida, castellanitzada, sí, però ben vista. Ciutat fluvial, amb el convent de la Mercè i el raval de Cap-pont. La Seu Vella li presideix la Suda. RAFA GIL

Montserrat, la muntanya sagrada, a la màgia de la qual no es pogué sostrair el pintor flamenc. Hom hi veu el monestir al replà, Colbató i el Llobregat. RAFA GIL

Tarragona, imatge conservada a Oxford. La històrica ciutat vista des de terra endins, abasta del santuari de Loreto fins a la casa del Bisbe. La catedral presideix el conjunt. RAFA GIL

"com el millor topògraf del seu temps", l'especialitat que millor li escau és la de "pintor de ciutats" o *stadsschilder*, com deien els seus coterranis. Si tenim en compte que la majoria de tòpics del viatger d'ara compareixen a l'obra dibuixada per Van den Wijngaerde, podríem evocar un turista *avant la lettre*. Tanmateix, hi mancarien matisos: el seu interès per l'arqueologia, per determinats components sociològics, etnogràfics i estratègics –a part dels valors arquitectònics– no pertanyen, ni de molt, a un viatger vulgar.

Pensem en la valoració de l'arqueologia tarragonina i saguntina que devia ser en aquells anys efervescent.

Amb ulls actuals, l'itinerari a wijngaerdià per les nostres terres, el trobem esquifit i apressat. Venia de Montsó i a Lleida emprangué la vella ruta de Saragossa a Barcelona –la via romana–, fent cap a Cervera i parada a Montserrat. Després de Barcelona, féu estatge a Tarragona i Tortosa i tot seguint el venerable camí meridiana, arribà a Morvedre (Sagunt) i després es dirigí a València. L'Albufera –paisatge al qual se sentia lligat sentimentalment el rei Felip, el comitent– i Xàtiva, la segona ciutat valenciana, serien objecte dels excursos del pintor flamenc. Tot plegat li ocuparia uns quants mesos de pelegrinatge i treball de camp.

Justament en aquelles calendes flotava a l'aire la preocupació estratègica i el rei vellava i patia des de Madrid les actuacions de corsaris i pirates. G.B. Antonelli acabava de recórrer la costa i lliurava el mateix 1563 un informe sobre l'estat de les fortificacions. Wijngaerde no és aliè a aquesta preocupació defensiva, cosa que féu

pensar equivocadament a algun autor en una destinació militar.

De més a més de les cabòries que li proporcionava l'empresa de l'Escorial –justament arrancada el 1563–, Felip II devia voler les vistes del seu pintor de cambra per a adilitar-se en el seu immens menjador amb els panorames urbans del seus dominis: era una manera d'exercici que tenia el monarca solitari, que també col·leccionava quadres de Venus... Després no degué capficar-se gaire pel material arplegat, ja que el 1571, quan hagué mort el pintor, l'impressor C. Plantijn s'interessava per a fer-ne un atlas de gravats. És per això que el dibuix de València i altres com el de Conca, estan quadriculats. Després es dispersaren els documents, però la majoria anaren a raure a la Biblioteca Nacional Austríaca de Viena, uns altres al Victoria and Albert Museum de Londres i a l'Ashmolean Museum d'Oxford. Les vistes acabades són panoràmiques acolorides que sovint superen el metre d'amplària a base de fulls enganxats. La minuciositat i qualitat del dibuix, tot i que no és uniforme, acredita l'autor com a gran observador i agíllssim en la ploma i la reconstrucció tridimensional.

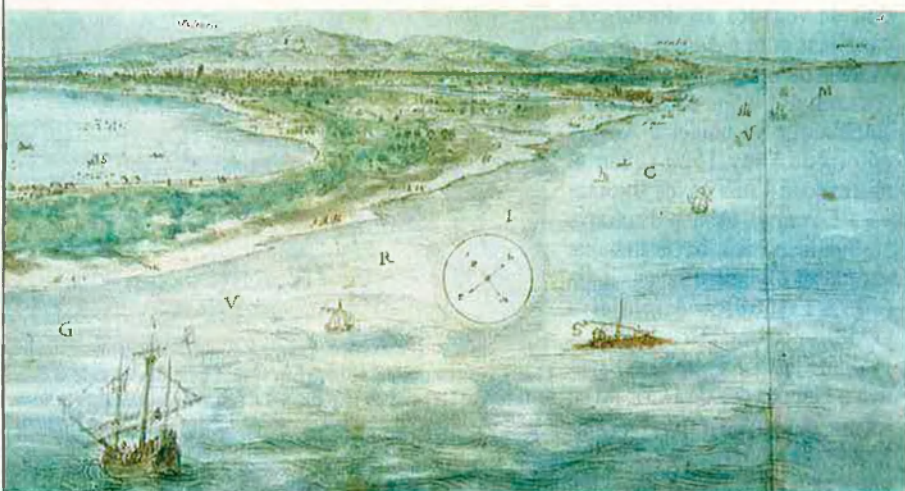
La primera estació, la degué fer A. van den Wijngaerde a Lleida, aleshores la tercera ciutat del Principat, que va observar des d'un alt punt de vista, situat a xaloc, a la riba esquerra del riu Segre. La vista, conservada a Viena amb el número 9 del gran recull, té unes dimensions de 28,3 x 127,6 cm i dóna una impressió perfecta de la ciutat-pont, amb el convent de la Mercè i en segon pla el raval murat de Cap-pont, és a dir, el cap del Pont Vell. La Seu Vella hi amaga les fortificacions de la Suda (el nucli ibèric originari). Un dibuix, més minuciós i acurat que el d'altres vistes, ens mostra el moll, un molí fluvial i, entre altres detalls, uns agramadors o espadadors que treballen en un porxe del primer terme. Com en gairebé totes les panoràmiques, llegim ben llampant la signatura: "Ant. Vanden Wijngaerde fecit ad vivum".

Cervera, *villa del Rey*, indret de la segona aturada, és l'objecte de dos esborranys conservats al Victoria and Albert en què podem veure la ciutat murada per Pere el Cerimoniós, el turó amb el Castellfort al NW, la torre albarrana i el gran albacar del NE, per davant i per darrere. Tot és presidit per l'església de Santa Maria Assumpta amb la seva gran torre gòtica sisovada. Al primer pla de la vista des de gregal, descriu el raval del camí de Saragossa a Barcelona, és a dir l'antiga via romana.

La tercera estació –era impossible sos-

traure-s'hi– fou la santa muntanya i monestir de Montserrat, d'on es conserva una vista acolorida i dos esborranys, un a la mateixa biblioteca austríaca i un altre a Londres. L'apunt que es troba al Victoria and Albert és una mena de croquis "físic" dels conglomerats prismàtics que formen la muntanya, vista des del camí del Bruc a Martorell. L'altre esborrany està més elaborat, fins i tot amb colors, figura el monestir i les ermites al replà que fa la serrallada a 760 m d'altitud. Només n'abasta l'extrem del SE, com si s'hagués ampliat l'altre amb un cop de zoom. La vista més completa i acabada és la catalogada amb el número 5 de la col·lecció vienesa (42,8

sud-oest. Torna a destacar-hi Montjuïc i la Drassana del segle XIV a l'esquerra i el monestir dels Àngels –probablement Santa Clara, allí on ara hi ha el Parc de la Ciutadella–, a la dreta. La vista marina mostra els rudimentaris molls, un d'ells (*¿tasca* o illa de Maians?), destruït; senyala fondàries d'ancoratge de 30 pams, 7 pams... i figura dues galeres en moviment. La porta de la Marina o portal de la Mar, commemoratiu de la "benaventurada" entrada de Carles V (1555), presideix un discret mercadeig portuari. La gran torre cilíndrica? de la *Força Nova* queda al N del portal de la Marina i davant l'església de Santa Maria de la Mar. Una llarga

L'Albufera de València, part septentrional. Wijngaerde, que no tenia ni globus ni avió, reeixí a reconstruir l'espai que mai ningú no havia vist en conjunt. Remarquem les escenes de càncera, la guàrdia litoral, el Grau i la gola del Guadalaviar, etc.

RAFA GIL

x 71,3 cm). Hi destaca el monestir al replà de la muntanya serrada, Collbató, el Llobregat i tot el massís vist des de migjorn.

Barcelona, com era d'esperar, concita la major atenció del pintor viatger, tot i que aleshores la ciutat no depassava gaire els 30.000 o 32.000 habitants. El lligall de l'Österreichische Nationalbibliothek n'ofereix dues grans panoràmiques. La número 3 (39,5 x 159 cm) és una vista acolorida des del turó de Montjuïc, presidit per l'enorme torre de senyals on ostentosaament va signar el pintor i abasta des de l'aristocràtic monestir cistercenc de Valldonzella fins al port. S'hi veu el nucli antic cenyit per la Rambla, murada cap a dins, per la banda de ponent, i, dins la corona del segon recinte, molts espais verds vacants. El caseriu urbà, lluny de ser realista, sembla ser de *ripieno*, com el cas de València. A les hortes de Sant Bertran, subaix de Montjuïc, hi veiem dues sínies i al modest port, diverses galeres i naus.

L'altra imatge (Wien, 12; 42,2 x 98 cm) se suposa contemplada des de la mar, del

tirada de mur porticat s'estén per darrere l'avantmurada i platja. El traçat interior de carrers i cases torna a ser convencional.

Les imatges corresponents a Tarragona són conservades a l'Ashmolean Museum d'Oxford, a part d'un esborrany de Londres que coincideix en tema, però no en disposició, amb la panoràmica més gran. Aquesta (27,1 x 127 cm) considera la històrica ciutat vista des de terra endins i abasta un horitzó des del santuari de Loreto o del Llorito al NE fins al cap de Salou al SW. Hi podem veure el Moll, la Torre Nova, els coberts portuaris, un molí, vinyes... La Seu amb el cimbori vuitovat i una coberta diferent de l'actual, la Casa del Bisbe sobre ruïnes romanes, l'amfiteatre, el Palau del Rei (ara museu arqueològic). A Oxford es conserva un acurat croquis de l'Arc de Berà i de la Torre dels Escipions, dos tòpics del viatger "antiquari".

La segona panoràmica de Tarragona és més petita i és aproximadament una vista de ponent cap a llevant, on són descrites minuciosament les muralles des de la To-

Sagunt. Sector oriental del Castell de Morvedre, amb la Torre d'Hèrcules, la del Penó i la Barrania que el coronaven. Una fita estratègica del camí litoral.

RAFA GIL

rre Nova i Sant Miquel de fora, Santa Clara, els bastions i Palau del Rei fins a Sant Antoni, tot vist des de la mar amb unes bellíssimes galeres.

La darrera ciutat on s'aturà dins el Principat fou Tortosa, tot el material de la qual es troba a Viena. La vista acolorida que porta el número 7 (28,2 x 84,7 cm) coincideix exactament amb l'esborrany conservat i obeeix a un punt de vista des de llebeig, confirmat per la silueta del pintor d'esquena, cofat amb un bobet i assegut al cim d'un turó. L'element més remarcable de la composició és el pont de deu barques sobre l'Ebre, de més a més del port fluvial i la Suda o Castell de Sant Joan. Podem apreciar una sèria d'un hort intramurs a ponent, un pagès llaurant amb una arada tirada per una sola bèstia (detall etnogràfic significatiu) a l'altre costat, un magnífic genet, les adoberies, etc.

A l'altra panoràmica (des de ponent, Wien, 8; 23,3 x 87 cm) queda la vora dreta i l'Ebre com a primer pla i remarcada la façana fluvial de la ciutat, amb escaletes que davallen a l'aigua, el Palau del Bisbe, la fortificació del Castell i Nostra Senyora del Miracle; el Temple, al cornaló del SE. El realisme arriba a la figuració d'un penjat a la forca del raval del camí de València.

La primera aturada del pintor a terres valencianes tingué una motivació històrico-arqueològica, Morvedre *-la dels murs vells-* que era una plaça forta decandida, però important, cruïlla de camins, repertori de restes clàssiques, agrícola i fins i tot portuària. Wijngaerde en forneix una composició harmònica i força animada, impressionista, sobre tres o quatre plans. El document acabat (Wien, 41; 28,2 x 95 cm) és una panoràmica extraordinària, vista des del pujolet de l'ermita de Sant

Cristòfol, o sia del nord. El castell hi assumeix un paper preponderant, però la vila i els ravals hi són detallats amb ploma magistral i minuciosa, de tal manera que s'ha pogut reconstruir l'església del Salvador, el convent de la Trinitat i el de Sant Francès, etc.

El conjunt iconogràfic de Wijngaerde pel que fa a la ciutat de València és d'una gran vàlua i ha permès de reconstruir el procés d'execució de la vista septentrional definitiva, dibuixada a la ploma i acolorida a l'aiguada que encapçala el repertori de la Biblioteca Nacional Austríaca (número 1; 42,5 x 141,2 cm). Els esborrany, la majoria de grans dimensions, són sis i deixen entendre quina era la tasca de camp —o carrer— i quina la que després efectuava el pintor al gabinet. Detalls com el Jardí de Cabanelles, edificis concrets com el convent del Carme o el plantejament dels ponts i clos de murada acrediten prou l'honoradesa artística de l'autor. És impres-

Carrer de Morvedre i entrada a València. Un dels fragments més valuosos del dibuix de Wijngaerde per la seua riquesa etnogràfica: era l'entrada del camí de Barcelona.

RAFA GIL

sionant, a més del contingut monumental del nucli, l'exhibició al primer pla de la vora esquerra del Guadalaviar, especialment el palau Reial, el carrer de Morvedre —un vertader arxiu etnogràfic—, la torre de la Unió, el gran molí on estampa la seva signatura, el convent de la Saïdia, etc.

Les vistes de la ciutat i castell de Xàtiva es redueixen al dibuix final de la col·lecció vienesa (número 70; 28 x 104,7 cm), en molt mal estat de conservació, i un croquis del castell i d'enquadrament d'elements bàsics de la ciutat, que figura el volum del Victoria and Albert Museum. La primera imatge, completa, és una perspectiva des de tramuntana con el cas de Morvedre —ciutat amb la qual Xàtiva té múltiples afinitats—. El punt de vista teòric seria la vertical d'un arbre on apareix l'artista dibuixant, al costat de la rosa dels vents i la signatura. El primer terme és ple de xativencs entrecavant a cop de llegona les terres solcades entre oliveres. Les muralles i les portes, la Seu, Sant Pere i altres esglésies, el Montsant, els barris i els convents, i sobretot l'arquitectura del castell i de la ciutat vella, romanen documentats en aquests testimonis, per ara els més venerables que conserven les nostres ciutats.

Sóc del parer que el dibuix que mostra la gran intuïció espacial o tridimensional de Wijngaerde és el de l'Albufera de València, la qual no pogué mai veure en conjunt, sinó solament voltant-la i no sense dificultats. El tema de l'Albufera i, per extensió, el litoral del nord i del sud —des de Peníscola a Dénia!— és objecte d'una gran làmina de Viena (número 15; 25,5 x 91,1 cm) acolorida i d'un valuós dibuix preparatori a la ploma, molt ric en detalls i precisions. El perímetre de l'estany és tancat per la Devesa amb animals que hi pasturen i genets que vigilen la platja. Per la part de dins tenim les Salines (un enigma històric i geogràfic fins que descobrirem aquest document) i escenes de cacera a les que podem destriar fins i tot les armes i els ocells. El panorama de l'horitzó entre les serres de Corbera i d'Espadà és més enèrgic a l'esborrany que a la versió final.

Com a complement, un petit i vigorós apunt del Grau de la Mar denota la preocupació estratègica de l'enviat del rei Felip. El seu contingut, comparat amb les vistes des de terra, permet refer bona cosa de la història d'aquell important indret, per exemple la gola del Guadalaviar, l'embarcador de fusta sobre estaques, el baluard quadrat, les primeres barraques, l'aiguamoll...

Vicenç M. Rosselló